

**REFORMÁTUS KARITATÍV INTÉZMÉNYEK A
MAGYAR FŐVÁROSBAN 1850-1952**

doktori értekezés tézisei

GÉRA ELEONÓRA ERZSÉBET

Budapest
2006

I. Témaválasztás, a kutatás előzményei, forrásai

Értekezésemben a fővárosban alakult, országos hatáskörű, egészségvédelemre (kórház fenntartása, ápolónőképzés), illetve gyermekvédelemre (egészséges, nem büntetett, árva-félfárva gyermekek nevelése) szakosodott református és közös protestáns kötődésű egyesületek munkáját követem nyomon az alapítástól az államosításig, vagyis a 19. század közepétől a 20. század közepéig. A téma kiterjedtsége és feldolgozatlansága miatt csak a legjelentősebb egyesületeket vizsgáltam részletesebben, főként levéltári források alapján (Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Evangélikus Országos Levéltár, Budapest Főváros Levéltára). A fővárosban két protestáns kórház működött, a Németajkú Református Leányegyház, majd a Filadelfia Diakonissza Egylet kezelésében a Bethesda Kórház, illetve a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület szanatóriuma. Árva-félfárva gyermekek nevelését az Országos Protestáns Árvaegylet, a Filadelfia Diakonissza Egylet, a Nagypénteki Református Társaság, a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület, valamint vidéken az Országos Református Szeretetszövetség vállalta.

Eddig egyik jótékony egyesületről sem készült modern értelemben vett történeti szemléletű, teljes feldolgozás. A magyarországi protestantizmus történetét összefoglaló — ma már klasszikusnak tekintett — munkák szerzői (Révész I., Bucsay M.) elsősorban a hivatalos egyház és az állam viszonyának alakulását kísérték figyelemmel, a jótékony tevékenység jelentős hányadával kapcsolatos belmisszió témakörére csupán érintőlegesen tértek ki. Részint, mert a hivatalos egyházhoz laza szálakkal kötődő egyesületi kereszténység történetét nem tekintették a szorosabb értelemben vett egyháztörténet részének. Így megelégedtek a legfontosabb egyesületek említésével, a nevesebb alapító tagok felsorolásával, az alapítás évének megjelölésével, illetve utaltak a tevékenységi körre. Az alapítás körülményeinek és az első néhány év-évtized munkájának ismertetésénél azonban nem mentek tovább, az egyesületek későbbi működéséről csak esetlegesen adtak tájékoztatást (pl. gondozásba vett gyermekek létszáma, egyesület elnökének neve stb.). Részint azért, mert a 19. század második felében az új irányzat képviselőivel szemben táplált, időnként fel-felbukkanó előítéletek emléke még nem múlt el nyomtalanul. Az egyesületek tagjai, ha anyagi helyzetük megengedte, jubileumuk alkalmából készítettek ugyan összefoglalásokat, de ezek részletessége, adataik megbízhatósága változó, elsősorban az ünnepélyes megemlékezésen elmondott beszédek anyagát tartalmazzák. Ma is gyakran hivatkoznak a Vikár Kálmán szerkesztésében megjelent (1941) *Brocskó Lajos árvaatya emlékezete* című kötetre. Zsindely Sándor, bár a kórház homeopátiás múltjával nem foglalkozik, árnyalt képet rajzol a Bethesdáról *A Bethesda Diakonissza Közkórház 75 éve* címet viselő kötetben (1941). A következő évben jelent meg Bodoky Richárd *Anyaházi diakónia az egyházban* című munkája, melyben a szerző teológiai értelmezésre alapozva átfogó képet adott a női diakónia történetéről, és legfontosabb kérdéseiről, a függelékben a magyarországi vonatkozásokra is kitért (Lorántffy Zsuzsanna Egylet, Filadelfia Diakonissza Egylet). A 20. század első felében Forgács Gyula *A belmisszió és a cura pastoralis* című műve az egyetlen, amelynek kifejezetten az a célja, hogy a magyarországi belmissziós egyesületekről áttekintést, gyakorlati információkat közöljön. Forgács Gyula, a Skót Misszió lelkésze 1915-ben készült el a kézirattal, de a háború és az azt követő bizonytalan helyzet miatt egy évtized múlva jelenhetett meg. A szerző a magyarországi egyesületek történetét feldolgozó részben a tagok által beküldött adatokat dolgozta fel, ebből, valamint az egy évtizeddel későbbi átdolgozásból, aktualizálásból adódik a változó színvonal. Korszerűbb hiányában az egyháztörténet mai művelői is gyakran Forgács Gyulára hivatkoznak a belmissziós egyesületek tárgyalásánál, így örökítve tovább a bizonytalan adatokat. Dobos László Gábor *Belmissziói és szociális*

irányzatok a protestáns egyházakban és vallásos szervezetekben című tanulmányában (1987) felsorolta a legfontosabb egyesületeket, de elsősorban az ifjúsági egyletek történetét részletezte, a többi alakulatról alig mondott többet Forgács Gyulánál.

Az egyházakhoz kötődő karitatív egyletek munkája iránt az 1989-es rendszerváltás után nőtt meg az érdeklődés, mivel a korábbi időszak nem kedvezett az ilyen jellegű kutatásoknak. A Bethesda Kórház egyházi kezelésbe adása idején ismét a figyelem középpontjába került, történetéről több kisebb tanulmány jelent meg Horváth Erzsébet, Kovács Bálint, Bodoky Richárd, illetve Csanády Andrásné Bodoky Ágnes tollából. A legterjedelmesebb munka (5 kötet) a volt lelkész, Bodoky Richárd nevéhez fűződik, aki családtörténeti művében a kezdetektől az 1930-as évek elejéig követi nyomon a Bethesda és a diakonisszák útját. A szépirodalmi igényességgel készült mű első részében a szerző olyan dokumentumokat is felhasznált, amelyek ma már elvesztek, vagy egyetlen példányuk a család tulajdona. Újabban Kovács Ábrahám írt a kórház alapításáról és az első évtizedről, de szemlélete túlságosan Skót Misszió-központú, az intézmény és a homeopátia kapcsolatát figyelmen kívül hagyja. A Bethesda Kórház és a Filadelfia Diakonissza Egylet kutatásához a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában (MREZSLT) bőséges iratanyag áll rendelkezésre. Igen jelentős a család tulajdonát képező Biberauer-Bodoky Gyűjtemény (BBGY) nagy mennyiségű anyaga.

A Lorántffy Zsuzsanna Egyesület tevékenységéről 1918-ban jelent meg legutóbb összefoglalás megalakulása huszonötödik évfordulója alkalmából, az utolsó évkönyvet 1938-ban adták ki. Feldolgozás azóta, Budapest legnagyobb protestáns nőegyesületéről, nem készült, a szakirodalomban néhány rövid mondatnál többet soha nem írtak róla annak ellenére, hogy a Zsinati Levéltárban nagy terjedelmű anyaga található, melyet a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárának (RL) töredékanyaga egészít ki.

A legújabb egyháztörténeti tanulmányok szerzői (Fabiny Tibor, Kertész Botond) az Országos Protestáns Árvaegylet alakulásának körülményeit érintik ugyan, de a későbbi eseményekre ritkán térnek ki. A Brocskó Lajos igazgatóságát követő időkkel azonban még említés szinten sem foglalkoztak az anyag feltáratlansága miatt. Az egylet tekintélyes iratanyagát az Evangélikus Országos Levéltárban (EOL) őrzik.

A Nagypénteki Református Társaság iránt sem a múltban, sem a jelenben nem érdeklődtek kutatók, iratanyaga szétszóródott, a Budai Egyházközség birtokában egy kötet és néhány szál irat maradt meg. Története 1918-ig, az utolsó évkönyv megjelenéséig ezekből, illetve különböző folyóiratokban közölt cikkekből követhető. Az első világháború utáni évek eseményeit tükröződő iratok segítségével lehet vázolni a Ráday Levéltár és Budapest Főváros Levéltára anyagaiból. Munkámhoz Vizaknai Tamás, egy volt növendék hagyatékában találtam néhány kiegészítő adatot.

A Szeretetszolgálat elődjének tartott Országos Református Szeretetszövetségről sem készült összefoglalás (*A 25év-50intézmény* elsősorban fényképes album). Iratait a Zsinati Levéltárban őrzik.

Az anyag természetéből adódóan az intézményenként haladó feldolgozás mellett döntöttem. Ez a megoldás a jobb áttekinthetőséget szolgálja, s jobban érvényre juttatja az egyesületek speciális történetét, de ezt indokolta az előzmények hiánya, valamint az elkerülhetetlen, gyakori párhuzamok. A másik lehetőséget, a korszakonkénti feldolgozást, a belső határok elmosódottsága miatt elvettem. Választhattam volna politikatörténeti határokat, vagyis a trianoni döntést és a második világháború utáni baloldali fordulatot, de a specifikumok ábrázolására a mesterkéltségek külső határok nem alkalmasak.

Kutatásaim során nagy súlyt fektettem az egyesületi tisztikarok, a munkában tevékenyen résztvevő tagok, adományozók, támogatók felkutatására, társadalmi helyzetük bemutatására. Remélem, később elkészülhet majd egy olyan elemzés, melyből a protestáns kötődésű jótékony egyesületek, valamint a valláshoz nem kötődő, hasonló tevékenységi

körben mozgó egyesületek (pl. Fehér Kereszt, Országos Gyermekvédő Liga) tagsága közti összefüggésekre fény derül. Az egyháztársadalmi alakulatok kebelében végzett munka eredményesebb értékelését szolgálja a szokásosnál bővebb két bevezető fejezet, melyek a kórházügy fejlődését az ápolónőképzéssel, valamint a magyarországi állami gyermekvédelem kibontakozását követik nyomon a tárgyalt időszakban. Terjedelmi okokból a hivatalos egyház történetére csak a szükséges esetekben térek ki, hiszen a korszakról több feldolgozás megjelent.

II. Az értekezés eredményei

A neopietizmus és az első jótékony egyletek

A 19. század elején a nagyvárosok kialakulásával egy időben jelentkeztek a fejlődés árnyoldalai. A városba települt szegények kikerültek a rendi társadalomra jellemző sajátos közösségi védőhálóból (család, rokonság, szomszédság, földesúr), az egyház támogatására sem számíhattak. Helyzetüket súlyosította, hogy az újkori társadalom a szegénységet a korábbi évszázadoktól eltérően egyéni állapotnak, a morális süllyedés következtében fellépő szégyenletes dolognak ítélte. A hatóságok elsősorban adminisztratív, rendészeti kérdésnek tekintették a nyomor felszámolását, ezért valódi eredményeket nem értek el. Így a társadalmi modernizációs folyamatok nyomán fellépő szociális kihívásokra a válasz csaknem kizárólag egyesületi formában jelentkezett. A korszellem jegyében a társadalom elsősorban a munkaképtelenekről, vagyis a gyermekekről, aggokról, betegekről gondoskodott. A keresőképes felnőtteket tanfolyamokon, foglalkoztató műhelyekben próbálták meg „munkára nevelni”.

Ezidőtájt indult meg a lelkészek úri rétegekbe integrálódásának folyamata, a munkásréteg sorsa helyett figyelmüket inkább a politikai-teológiai viták kötötték le. A kiüresedett, formalitássá merevedett vallás megújítását szorgalmazták a 19. századi pietizmus, a neopietizmus, követői. A neopietizmus fogalmát sokszínűsége miatt máig lehetetlen pontosan meghatározni, korszakonként, országonként, sőt szerzőnként mást értenek alatta (Johannes Wallmann). Általánosságban elmondható, hogy az újkori urbanizáció és kísérőjelenségei hozták létre. Azokon a területeken (angolszász, német) bontakozott ki először, ahol munkások, városi szegények éltek nagy számban. Célja a vallási élet individualizálása, bensőségessé tétele. Mivel a személyes tapasztalaton alapuló egyéni vallásosság kialakítására törekedtek, felülemelkedtek a dogmatikai vitákon, együttműködésre ösztönözték az evangélikusokat és a reformátusokat. Mindennél fontosabbnak tartották az erkölcsi nevelést, melyet munkával, hasznos tevékenységek végzésével kötöttek össze. Túlzásba vitt kegyességük, bizonyos fokú elzárkózásuk miatt számos támadás érte az irányzat követőit.

A magyar főváros pár évtizeddel később a nyugat-európai városokhoz hasonló utat járt be. Az első két jótékony egyletet 1817-ben alapította József nádor második felesége a nyomor orvoslására. Elhunytá után Mária Dorottya, a harmadik feleség irányítása alatt a körülötte csoportosuló protestánsok aktívan részt vettek a pesti egyesület munkamódszerének kidolgozásában. A nádorné udvarában többféle kegyes irányzat képviseltette magát, a kisebbségi helyzetből fakadó közös érdekek összefogásra ösztönözték őket, ezt erősítették később az uniós törekvések és a közös teológiai akadémia alapítása. 1841-ben a főhercegné kérésére telepedett le Magyarországon a Skót (Zsidó)Misszió, vasárnapi iskolát nyitottak, evangélizáltak, segítettek a szegényeket.

Pest-Buda protestáns lakossága először a felekezeteikhez tartozó árvák sorsát igyekezett rendezni, akiket egyik városi árvaház sem fogadott be, ha mégis felvették őket más

felekezetek, az korábbi vallásuk feladását jelentette. A nádorné legbensőbb körébe tartozó budai- és a pesti evangélikus lelkész kezdeményezésére alakult az Evangéliumi Árvaápoló Egylet (később Országos Protestáns Árvaegylet), melynek alapításában fontos szerepet játszottak a német anyanyelvű reformátusok. Kezdetben a gyermekek neveltetése a Skót Misszió hatására szigorú pietikus szellemben, német nyelven folyt. Az árvaháznak saját iskolája nem volt, a növendékek a Skót Misszió iskolájába jártak, az értelmi nevelésnél fontosabbnak ítélték a valláserkölcsi nevelést, a növendékeket cselédnek, iparostanoncnak szánták. A neoabszolutizmus idején nagyobb számban érkeztek a fővárosba protestáns német anyanyelvű hivatalnokok, szakképzett munkások, s egyéb nem magyar honos munkavállalók. A protestáns munkásifjak kérésére az Árvaápoló Egylettel azonos évben alakították meg a hitbuzgalmi-szociális célt szolgáló Evangéliumi Legényegyletet, melyben a vezető szerepet a többségben lévő evangélikusok játszották. A német nyelvű reformátusok lelki gondozását az 1863-ban felállított Pesti Német Református Leányegyház lelkésze végezte, aki a Skót Misszióban teljesített szolgálatot.

A külföldi illetőségűek súlyos betegség esetén még a magyarhonos munkavállalóknál is reménytelenebb helyzetbe kerültek, ha kórházi ellátásra szorultak. A kórházi férőhelyek száma a gyors növekedésnek indult ikervárosokban messze elmaradt az igényektől, a zsúfoltság az ellátás színvonalát tovább rontotta, a szegényebbek a magánintézmények költségeit nem tudták előteremteni, a kórházakban többnyire katolikus rendek ápolták a betegeket, akik nem törődtek a protestánsok eltérő vallásos érzületével. A Német Leányegyház alapító tagja, dr. Bakody Tivadar ingyen vállalta a kezelésre szoruló szegény gyülekezeti tagok gyógyítását, a rászorulókat nagy számát, illetve az egészségtelen lakáskörülményeket felmérve, egy kis homeopátiás kórház felállítását javasolta. Terve megvalósításában nagy segítségére volt Theodor Biberauer, aki saját, illetve a Skót Misszió lelkészeinek kapcsolatait igénybe véve, elsősorban külföldön gyűjtést indított. A külföldi gyűjtés másik oka talán a homeopátia lehetett, amely német területeken nagy népszerűségnek örvendett, de Magyarországon idegenkedve, sőt ellenséges érzülettel fogadták. Úgy tervezték, hogy az új kórházba a protestáns országokban rövid idő alatt elismertté vált kaiserswerthi diakonisszákat hívnak.

Theodor Fliedner szakított a betegápolásban évszázadok óta követett hagyományokkal, diakonisszái hosszadalmas elméleti és gyakorlati képzésben részesültek, rátermettségüket vizsgákkal mérték. Intézeteiben szigorú tisztaság és fegyelem uralkodott, a test gyógyítása mellett a lélekére is törekedtek. A kezdetben hatágyas Bethesda 1866-ban nyitotta meg kapuit, a porosz-osztrák háború sebesültjeinek befogadásával gyorsan elnyerték az állami hatóságok jóindulatát, s nem gördítettek akadályokat a további fejlődés útjába. 1871-ben gróf Tisza Lajos támogatása tette lehetővé, hogy az új sugárút miatt kisajátításra ítélt kórház helyett, kedvezőbb fekvésű helyen, jóval nagyobb épülethez jussanak hozzá (Hermina út, Bartl-villa).

A pesti teológián a liberális irányzat került túlsúlyba a 19. század második felében, a kiegyezés környékén ebben a körben is megfogalmazódott az egyház belső megújításának igénye. A liberális teológia követői a hit és a tudomány összeegyeztetésétől vártak áttörést. Legismertebb képviselőik, Ballagi Mór és Hornyánszky Viktor, baráti körökkel együtt támogatásra érdemesnek ítélték az Árvaápoló Egyletet, ezért csatlakoztak. A kezdetektől helytelenítették a túlzottan kegyes nevelést, a német nyelvűséget, ezért a Skót Misszió befolyásának korlátozására törekedtek. Néhány év alatt kiszorították a tagok közül a neopietizmus híveit az új belépők, akiknek anyagi helyzete, társadalmi befolyása a munka kiterjesztésének reményét sejtette. 1874-ben br. Kochmeister Frigyeset választották meg egyleti elnöknek, aki igyekezett a társadalom minél szélesebb rétegeit, főként a középrétegeket, támogatóknak megnyerni. E célból javasolta a védasszonyi tisztség létesítését, melyet elsőként gr. Teleki Sándorné töltött be. A korábbi évek kudarcai után az új egyleti elnök Brocskó Lajos személyében pedagógiai képesítéssel rendelkező árvaatyát állított az

intézmény élére. A volt növendéket belépése előtt svájci tanulmányútra küldte. Brocskó Lajos az itt tapasztaltak alapján vezette be később (1881), hazánkban egyedülálló módon, a koedukált nevelést. Az árvaház végérvényesen magyar lett, elemi iskolát, vasárnapi iskolát állítottak fel, nagy figyelmet fordítottak az értelmi- és a hazafias nevelésre. Hamarosan új épületbe (Rózsák tere) költöztek és a növendékek létszámát száz körülire emelték (fele református, fele evangélikus). Az intézménybe elsősorban a társadalom középrétegeibe tartozó (előnyt élveztek a lelkészek, tanárok, tanítók gyermekei) szülők gyermekeit vették fel, az elemi iskola elvégzése után az Árvaeget középiskolai tanulmányaik alatt is gondoskodott a legtehetségesebb növendékekről. Az alacsonyabb származású gyermekeket vidéki protestáns árvaházakban helyezték el, de rossz tapasztalataik miatt egy évtized után ezzel a gyakorlattal felhagytak. Az Országos Protestáns Árvaház egészen az államosításig megőrizte jó hírét, a kevés, elitképzést vállaló egyesület közül a legnagyobb volt. Fennmaradását a századforduló környékén többségében evangélikusok által tett nagy alapítványok biztosították, így az első világháború kitörésekor már tekintélyes ingatlanvagyon felett rendelkeztek. Az 1930-as évek elején bekövetkező gazdasági válságot, illetve a későbbi nehéz esztendőket a Nikelszky Zoltán javaslatára létrehozott balatoni nyaraló bérbeadásával vésztették át.

Belmissziós alapítású egyletek

A német területen divatos, neopietizmus gondolköréből táplálkozó, J. H. Wichern nevével jelzett belmisszió első követői a német ajkú reformátusok közül kerültek ki a magyar fővárosban. Tevékenységük, elsősorban a nyelvi korlátok következtében, a magyar ajkú reformátusok előtt ismeretlen maradt. A belmisszió a század utolsó két évtizedében Szabó Aladár tevékenysége nyomán bontakozott ki szélesebb körben Budapesten. Rövid idő alatt számos egyesület alakult a különböző belmissziói munkaágak végzésére. Kapcsolatba lépett a Skót Misszióval (rokon kapcsolat fűzte a Német Leányegyházhoz is), s Hold utcai termükben magyar nyelvű evangélizáló istentiszteleteket kezdett. A gyülekezet nőtagjai bibliamagyarazattal egybekötött varróórákon gyűltek össze, az elkészült ruhadarabokat a környékbeli szegények közt osztották szét. A névtelenül működő női társaságot Szilassy Aladárné egyesületté szervezte, s tevékenységi körét a középrétegek érdekvédelmét szolgáló hagyományos szellemben (a Pesti Jótékony Nőegylet mintájára) alakította át, gyámkodott a szegények felett. A nemzetért való munkálkodás, a részvétel a közügyekben egyre hangsúlyosabbá vált. A Lorántffy Zsuzsanna név választásával azt a szándékukat juttatták kifejezésre, hogy a század gazdasági-társadalmi változásai következtében kialakult új nőeszményt kívánják terjeszteni. A nagy múltra visszatekintő protestáns szabadelvűek hitvesei, leányai a századfordulóra többségbe kerültek az egyesületben. Nem túlzás azt mondani, hogy az új alakulat az Országos Protestáns Árvaeget női testvéregyesületévé vált, hiszen a vezetőséget nem egy esetben ugyanazok a házaspárok alkották (pl. Szilassy Aladárné a nőegyesület elnöke, férje az OPÁ alelnöke, Szóts Farkasné pénztáros, férje az OPÁ pénztárosa). Az előkelő hölgyek a tradicionális kálvinizmus és a liberalizmus jegyében egyéni vallásosságuk öntudatosá tételét a közjőval kapcsolták össze. Az egyesületben a „szív” kiművelése készítette fel a protestáns nőt gyermekei és alkalmazottai vallásos nevelésének irányítására. A nő nevelő-tanító szerepe azonban nem korlátozódott a családra, hanem végső célja a társadalmi jóléte volt. A közjó előmozdítása érdekében a protestáns elit hölgytagjainak szinte kötelessége lett a jóléte, a női lélekhez illő anyai-gyámolítói tevékenységek családon kívüli gyakorlása. Az elvárásoknak megfelelően ugyanabból a református-evangélikus körből kerültek ki a rokon célú egyesületek jótékony hölgyei, a tagság nem egyszer a következő nemzedékre hagyományozódott. Példaként Hegedűs Sándorné Jókay Jolán, Tisza Kálmánné és Tisza Istvánné tevékenységét említeném, akik alapító

tagként, illetve évtizedekig választmányi tagként részt vettek az Országos Protestáns Árvaegylet, a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület és a Nagypénteki Református Társaság munkájában, illetve fővédnöki feladatokat láttak el. A nőegylet rövid idő alatt népszerűvé vált az előkelő hölgyek körében, összejöveteleik rangos társasági eseményekké váltak. A kisebbségbe került kegyes szemléletű alapítók lassanként elszakadtak az úri többségtől, az áthidalhatatlan nézeteltérések lehetetlenné tették a közös munkát, ezért 1903-ban Szabó Aladár vezetésével létrehozták a Bethániát. Sokan kiléptek a Lorántffy vezetőségéből, példájukat főként a Hold utcai prédikációk hatására megtért, az úri közép alsó határaihoz közel álló reformátusok és evangélikusok követték. Az új, kegyesebb egyesület tagjai — köztük számos teológiát végzett — nagyobb hangsúlyt helyeztek az evangélizálásra és a szegények gondozására, de szigorúságuk miatt egyszersmind bizonyos mértékű elzárkózás jellemezte őket. A német-diakonisszaügy válsága a Bethesdában arra indította Szabó Aladárt, hogy a diakonisszaintézmény elkötelezett, egyébként a református egyházon belül különböző lelki irányzatokat képviselő híveit egybegyűjtse, s megalapítsák a Filadelfia Diakonissza Szövetséget (1906-tól egyesület). 1905-re Biberauer Richárd irányítása alatt a magyar diakonisszák végeztek minden teendőt az irodai munkától a betegápolásig. A korszerűtlen kórház rövid idő alatt megújult, bár ebben az időben már a kisebb kórházak közé tartozott, viszonylag korán osztályokra tagolódott, ami magasabb minőséget jelentett a betegellátásban. Az intézményben folytatott munkát a hatóságok a közkórházi rang odaítélésével ismerték el, ami — az ápolási díjak biztos megtérítése miatt — hosszabb kórházi tartózkodást igénylő beavatkozások végzését is lehetővé tette. A különosztások kialakításával a Bethesda megnyílt az úri közönség előtt, az állandó fejlesztések következtében a betegellátást magas színvonal jellemezte. 1917-ben a Bethánia és a Filadelfia vezetőségi tagjai között viszálykodás támadt. Sokan azon a véleményen voltak, hogy a Filadelfia a Bethánia védőszárnyai alatt működhet és fejlődhet, továbbá helytelenítették Biberauer nyitását a hivatalos református egyház képviselői felé, ezért a két alakulat végérvényesen szakított. Több diakonissza, evangélikusok és reformátusok vegyesen, távozott Pauer Irmával, majd 1924-ben az evangélikus egyház fogadta be a Fébé Evangélikus Diakonissza Egyesületet.

A Lorántffy Zsuzsanna Egyesületben a Bethánia kiválása után — a hivatalos egyház vezetőinek támogatása mellett — a középrétegek érdekeinek előtérbe helyezése tovább erősödött, ezt a célt szolgálta az első világháború előtt a protestáns nőtisztviselők otthona (később leánykollégium), majd az erdélyi „úri” menekültek segélyezése, és a kifejezetten e réteg számára létesített szanatórium rendszerben működő kórház. A börtönmissziót, a krízishelyzetben lévők támogatását és a patronage-munkaágot Desseffy Emma végezte néhány segítőjével, a többség nem mutatott érdeklődést az ilyen jellegű munka iránt, s támogatásra sem tartotta érdemesnek, ezért az új munkaág nem tudott beilleszkedni az egyesületbe. Cselédvédelmi programjuk inkább a liberális hagyományok, mint a belmisszió jegyében keletkezett, anyagi lehetőségeik függvényében bővült vagy szűkült. Fontos megemlíteni azonban, hogy a fővárosban egyedül ők foglalkoztak protestáns háztartási alkalmazottak közvetítésével, látogatásával.

A 19. század végére egyre nagyobb problémát okozott az utcán csellengő kiskorúak elhelyezése, akiket, ha bünt nem is követtek el, a hatóság bűnözőként kezelte. 1892-ben Kiss Áron pedagógus több református hittársával a szegény sorsú, züllés veszélyének kitétt gyermekek megmentésére hozta létre a Nagypénteki Református Társaságot. A tagság a többi belmissziós egyesület tagságát alkotó, szociálisan érzékeny körből szerveződött, akiknek szerény jövedelme behatárolta anyagi lehetőségeiket. Úgy tűnt, ha eredménytelenségük miatt nem mondják ki a felosztást, tevékenységi körük a több tucatnyi jótékony egyletchez hasonlóan természetbeni adományok és lelki vigasz nyújtására korlátozódik. Több év sikertelenség után belátták, hogy anyagi helyzetük megváltoztatására csak akkor lehet remény, ha a társadalom egy köztisztelőben álló tagját kéri fel a közreműködésre.

Választásuk Jókai Mór unokahúgára, Hegedűs Sándornéra esett, aki a politikai-születési arisztokrácia hölgyeiből női választmányt szervezett. A hölgyek lelkes munkájának köszönhetően az egyesületi tagság rövid idő alatt a többszörösére nőtt. A Társaságban gyorsan többségbe kerültek a filantróp-szabadkőműves érzelműek, bár a protestáns dominancia megmaradt, más vallású emberbarátok is képviseltették magukat (pl. br. Hirsch Mór, gr. Almásy Dénesné). Az egyesület nevében a református megjelöléssel magyarságukat, hazafias érzelmeiket akarták kifejezni. A kegyes alapítók a jó ügy érdekében átengedték az irányítást az új belépőknek, s a háttérbe húzódtak, vagy kiléptek. 1899-ben rendezőként részt vettek a budapesti Nemzetközi Gyermekvédelmi Kongresszuson, ahol az egyik legfontosabb téma a szülei alkalmatlansága vagy szegénysége miatt züllés veszélyének kitétt gyermekek oltalmazásának módszertana volt, melynek megvalósítását kimondottan egyesületi feladatnak tartották. Mindenki egyetértett abban, hogy az elítélt gyermekeket a veszélyeztetettekkel vegyíteni nem szabad, nevelésükre a javítóintézetek nem alkalmasak. Szigorított intézet helyett speciális védő-nevelő intézményekben, azaz szeretetotthonokban lehet eredményt elérni, gondos valláserkölcsei neveléssel és állandó foglalkoztatással. A saját intézet felépítése a gyermekvédelem irányába elkötelezett Széll-kormány (kereskedelmi minisztere Hegedűs Sándor) hatalomra kerülésével vett nagy lendületet, az állami támogatással létrehozott budaörsi intézet 1900-ban nyitotta meg kapuit. Az otthonba a gyermekvédelmi törvényekből egyelőre kimaradt, veszélyeztetett iskolaköteles gyermekeket vették fel. A felvételi rangsort rászorultság szerint, és nem vallási alapon állapították meg, de a gyermekek többsége református volt. A növendékeket kertésznek, iparostanoncnak, illetve háztartási alkalmazottnak képezték ki. A tagság előregedése, az érdeklődő fiatalok hiánya, illetve az első világháború után talán a szabadkőművességgel szemben tanúsított ellenszenv hatására támogatói körük egy kisebb fővárosi értelmiségi csoportra korlátozódott. A szigorú takarékosági intézkedések, az árvaházi személyzet minimalizálása hatással volt a nevelésre. A Filadelfia és a Lorántffy kisebb, családiasabb jellegű árvaházait vidéken állította fel, de ez nem járt együtt a színvonal csökkenésével.

A belmisszió és az egyház viszonyának megváltozása

A belmisszió eszméit Magyarországon, a hivatalos egyháztól többé-kevésbé függetlenül, a gyakran egyházkritikai beállítottságú egyesületek honosították meg. Az egyházi vezetők nem egyszer ellenséges érzülettel viszonyultak hozzájuk, s gyülekezeteik egységének megbontásával, a szektásodás előkészítésével vádolták őket. A századforduló utáni években a belmissziós építési láz a felszínre kerülő véleménykülönbségek miatt alább hagyott. A belmisszió létének, szükségességének elismerését jelentette, hogy a református egyház Egyetemes Konventje 1910-ben felvette a teológiai akadémiák kötelező tárgyainak sorába. A tanrend átalakítását azonban nagy viták előzték meg, végül a tanügyi bizottság javaslatait mellőzve, Tisza István főgondnok (Dunántúli Egyházkerület) indítványát fogadták el. Tisza István feltételezéseim szerint a Lorántffy Zsuzsanna Egyletben szerzett tapasztalatai alapján a belmissziót alkalmasnak vélte a felgyülemlett társadalmi feszültségek enyhítésére, ezért szorgalmazta annyira az oktatását. Bár Tisza politikai tekintélye miatt a határozat megszületett, a teológiák különböző ürgyekre hivatkozva megkerülték a belmisszió oktatását. A Dunamelléki Egyházkerületben hosszas előkészületek után, végül Ravasz László püspöksége alatt (1922) állították fel a missziói bizottságot a belmissziói tevékenységek nyilvántartására és összefogására. A bizottság a püspök programjának megfelelően összekötő szerepet játszott a belmissziós társadalmi egyesületek és a hivatalos egyház között, előbbieket az egyetemes egyházi célokkal megegyező irányba terelte, későbbi egyháziasításukat készítette elő. Hamarosan követte a példát az Egyetemes Konvent, mely az egyházkerületeket, egyházmegyéket és az egyházközségeket is missziói bizottság felállítására kötelezte. Az

1930-as évek elején minőségi változást jelentett a missziói szabályrendelet, majd a törvény, melyek a missziói feladatokat az egyház törvényesen szabályozott munkái közé iktatta.

Kiss Ferenc teológiai tanár ebben a légkörben kezdett hozzá az egyháziasítás gyakorlati megvalósításához, s kidolgozta a központilag irányított egyházi szeretetmunka alapelveit, javaslatot tett a hagyományos adománygyűjtési szokások reformjára. Az egyházi vezetők teremtette kedvező légkör, a jó szándék azonban az ellenérdekeltek széles tábora miatt nem bizonyult elegendőnek. Kiss és követői az ORLE túlzott befolyását, illetve a hátramoszdítókat egy új, ideiglenesnek szánt egyesület felállításával kerülte meg. Az Országos Református Szeretetszövetségre (ORSZ) mint gyűjtőegyesületre hárult a kisebb-nagyobb egyháztársadalmi egyesületek összefogása, a központi irányítás és az ellenőrzés megvalósítása, a gyűjtési mechanizmus modernizálása és kiterjesztése, majd idővel a jól működő intézményhálózat átadása a feladathoz „felnőtt” egyháznak. Kiss Ferenc a már meglévő intézmények mellett nagy súlyt helyezett a református szeretetmunka eddig háttérbe szoruló területeinek fejlesztésére, bevonására az ellátási rendszerbe. Így országszerte segédkezet nyújtott falusi aggotthonok, árvaházak létesítéséhez, ezzel részint alkalmat adott a magyar falu cselekvőképességének bizonyítására, részint a sikeres belmisszióra jellemző szórványmissziói munkát indított el. Másik fontos kezdeményezésük a magyarországi szociális gondoskodás egyik legelhangyoltabb részterületére, a speciális ellátást igénylők gondozására, foglalkoztatására irányult. Intézeteikben az ápoláson és az ellátáson felül védenek fizikai-szellemi képességeinek figyelembe vételével igyekeztek valamiféle hasznos mesterségre tanítani, s személyre szóló lelki gondozásban részesíteni őket. Az ORSZ rövid idő alatt nagy eredményeket ért el, saját alapítású intézményeikhez számos egyesület csatlakozott, bár nem lehet elhallgatni, hogy többségüket inkább a nehéz anyagi helyzet indította erre, mint a meggyőződés. A jelentkező egyesületek a több csatlakozási forma közül, ha tehették, a legkevesebb kötöttséggel járó választották. A kiterjedt, évtizedek óta sikeresen működő egyesületek azonban semmilyen hajlandóságot nem mutattak az együttműködésre, Kisst túl elméletinek, túl idealistának tartották.

Az egyházvezetők szándéka ellenére a régi múltra visszatekintő egyháztársadalmi egyesületek irányítói, bár az együttműködés elől nem zárkoztak el, vonakodtak feladni a függetlenségüket, évtizedes intézményeiket az egyházra bízni. Az egyesületi szeretetintézményeket sokszor olyan szakmai elgondolások, módszerek, légkör jellemezte, amit az egyház részben vagy teljes egészében nem helyeselt. Többségük az egyháziasítást nyílt bírálóknak értelmezte. Egyedül a Filadelfia Diakonissza Egylet vezetősége, ahol az irányításban a lelkészeké volt a döntő szerep, nem állt a kezdeményezés útjába, és 1938-ban alapítványként a Dunamelléki Egyházkerület szervezetébe olvadt, de jogi különállását nem veszítette el. A Nagypénteki Református Társaság tagjai inkább választották a függetlenséggel együtt az állandó létbizonytalanságot, mint az egyháziasítást. A Lorántffy Zsuzsanna Egyesületet a világi túlsúly jellemezte, az idős, nagy tekintélynek örvendő tagok még az egyház érdekeivel szemben is saját hatalmuk megőrzésére törekedtek. A diakonisszaügyet már a kezdetektől egyéni érdekeiknek megfelelően kezelték, saját elgondolásaikat követték. Megfelelő anyaházi háttér, lelkészi-oktatói személyzet nélkül fogtak hozzá a diakonisszák létszámának emeléséhez, ami az 1930-as évekre válságot idézett elő. A tagok, főként a diakonisszabizottság, „archaikus szemléletmódja” akadályozta a lelkészeket hivatásuk teljesítésében, ami nyílt vitákhoz vezetett. Ravasz László hiába próbálta az ellentéteket elsimítani, rábírt az egyesületet a lelkészi hatáskör tiszteletben tartására, a független szervezetet csak kisebb engedményekre vehette rá.

Az egyháziasítás ügye a második világháború után, a gazdasági válság és az erősödő baloldali politikai nyomás hatására újra napirendre került. Az egyház és a társadalmi alakulatok karitatív intézményeik, szervezeteik megmaradására egyetlen lehetőséget láttak, az egyházi alapítvánnyá alakulást. Az átalakulás azonban ebben az időszakban sem ment

konfliktusok nélkül, hiszen az egyesületek függetlenségének védelmezői szinte a legvégsőkig ellenkeztek. Jó példa erre a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület, ahol a legidősebb választmányi tagok, bár a második világháború utolsó éveiben az ügyvitel Ravasz László püspök kezében összpontosult, hosszas vita után, reménytelen anyagi helyzetükben egyeztek bele az alapítvánnyá alakulásba. Az alapítvány létrejötte után, intézményeik nélkül, bizonyos ideig még életben tartották a Lorántffy Zsuzsanna Egyesületet az újjáéledésben reménykedő régi tagok.

Néhány év eltéréssel az államosítás tett pontot az intézmények történetére, tevékenységüket részben az egyház Szeretetszolgálatára vette át.

III. A szerző témakörben megjelent publikációi:

Géra Eleonóra: Országos Protestáns Árvaegylet. *Protestáns Szemle. LXIV. (XI. új)* 2002/3. sz. 121-148. o.

Géra Eleonóra: Országos Református Szeretetszövetség. *Protestáns Szemle. LXVI. (XIII. új)* 2004/2. sz. 93-112. o.

Géra Eleonóra: A Bethesda Kórház története. A Filadelfia diakonisszák karitatív tevékenysége. Lorántffy Zsuzsanna Egyesület. Nagypénteki Református Társaság. Országos Protestáns Árvaegylet és Árvaház. (fejezetek) In: Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a fővárosi reformátusság történetéből. Szerk: Kósa László. Budapest, 2006. Argumentum Kiadó-ELTE Művelődéstörténeti Tanszék.

